

ҚАЛДЫРҒАН ІЗІҢ МӘҢГІЛІК

Қазақ фонетикасына, орфография мен орфоэпия мәселелеріне, сингармонизм теориясына еңбек сіңірген ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор, ұлағатты ұстаз Жүнісбек Әлімхан Сағындықұлы тірі болғанда мерейлі 85 жасқа толар еді. Ғалым 1938 жылы 12 мамырда Оңтүстік Қазақстан облысы (қазіргі Түркістан облысы), Шәуілдір ауданы (қазіргі Отырар ауданы), Қарғалы ауылында дүниеге келіп, 82 жасқа қараған шағында өмірден озды.

Әлімхан Жүнісбек Ленинград университетінің профессоры Л.Р.Зиндердің ғылыми жетекшілігімен 1969 жылы «Қазақ тілінің дауысты дыбыстары» атты тақырыпта филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін, 1989 жылы «Түркі тілдерінің сөз просодикасы және қазақ тілінің сингармонизмі» атты тақырыпта филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғап шығады. 1999 жылы профессор ғылыми атағын алады.

1964 жылдан Қазақстан Ғылым Академиясының Ахмет Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институтында кіші ғылыми қызметкер, аға ғылыми қызметкер, бөлім меңгерушісі, бас ғылыми қызметкер болып жұмыс істеген. Сонымен қатар Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті қазақ тілі кафедрасының профессоры болатын.

Саналы ғұмырында Әлімхан Сағындықұлы қазақ тілтанымында көп жылдар бойы фонетика саласындағы күрделі өзгерістер мен қалыптасып қалған «еуропаөзімшіл» (европацентристік) бағытқа қарсы алғаш көтерілгендердің бірі болды. Сонымен бірге латын әліпбиіне көшу мәселелері мен қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне үйрету әдістемесі мәселелерімен айналысты. Қазақ тіліндегі (түркі тілдеріндегі) практикалық (фонетикалық) таным деңгейінен аса алмай келе жатқан үндесім (сингармонизм) құбылысының теориялық зерттелімін бастап, қазақ жазуына қажет реформа жайлы жазып, сингармология теориясының негізін қалады. Сол еңбегінің нәтижесінде қазақ тілінің дыбыс жүйесін зерттеудің әдістері мен ғылыми аппараты түбегейлі өзгерді. Қазақ тілінің жасалым негізінің үлгісі мен оның сипаттамасын түркі тілтанымында алғаш рет ұсынған ғалым ретінде танылды. Сондай-ақ, қазақ тілі дыбыстарының үндесім және үйлесімін жасап, қазақ фонетикасының терминдер сөздігін құрастырды.

Әлімхан Сағындықұлы түркі тілдеріндегі сингармонизмді зерттеген ғалым. Ол латын графикасы негізінде қазақ әліпбиін зерттеуге үлкен үлес қосты. Қазақ жазуын латын графикасына көшіру туралы 2017 жылы қабылдаған шешімін жүзеге асыруға белсене араласты, үкімет тарапынан құрылған арнайы жұмыс тобының мүшесі болды.

Алайда, ғалым Қазақстан билігі бекіткен нұсқаның орнына жаңа әліпбиді сингармонизм заңы бойынша жасауды ұсынды. Оның ұсынысын әліпби бойынша ғылыми пікірталасқа түскен ғалымдардың бір тобы қолдады. Сондай-ақ латын графикасы негізіндегі қазақ әліпбиі бойынша қоғамдық пікірталасқа белсене үн қосты, осы мәселелер жөнінде бұқаралық ақпарат құралдарына өз ұстанымын ашық айтты.

Ғалымның «Қазақ тілі грамматикасының» қазақ тілі дыбыстарына арналған бөлімін жазды (2001), «Қазақ тілінің орфоэпиялық сөздігін» құрастырған топ жетекшісі. Қазақ тіліндегі «Үндесім заңы», «Байтұрсынов қисыны» («Эффект Байтурсынова») атты теориялық

қағидалар жариялады. Орыс мектептерінің 1-4 сыныптарына арналған «Қазақ тілі» оқулығын дайындаған авторлардың әдістеме құралдарын жасады.

2021 жылдың көктемінде «Сингармология или неизвестный сингармонизм» деп аталатын зерттеу еңбегі жарық көрді. Тілші мамандар бұл зерттеуді тіл біліміне қосылған сүбелі үлес деп жоғары бағалады.

Сингармониялық бағыт Әлімхан Сағындықұлы Жүнісбек еңбектерінің арқасында қалыптасып, ғылыми айналымға еніп, қалың оқырманға танымал болды. Негізгі еңбектері: «Қазақ грамматикасы» (сегментті фонетика бөлімі). Астана, 2002; «Қазақ фонетикасы». Алматы, 2009; Введение в сингармоническую фонетику. Алматы, 2009. Қазақша-орысша фонетикалық сөздік. Орал, 2009, «Қазақ тіл білімінің мәселелері», Алматы, 2018.

Әлімхан Сағындықұлы Жүнісбеков Түркі тілдерінде сөздік екпіннің жоқ екендігін дәлелдеп шыққан ғалым. Қазақ тілі үндесім (сингармониялық) тіл болғандықтан, оның дыбыс құрамына тән ұғымдар мен атаулардың өз ерекшеліктерін көрсете білді. Мыңнан аса фонетикалық атауларды құрастырып, айналымға ендірді.

МОЛДАШОВА Ақзия Абсаламқызы,
*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университеті, Қазақ филологиясы
кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.*